

TEEJUHT

KP 1 MÄKISTE TALU TEEOTSAS JAAN LATTIKU MÄLESTUSKIVI JUURES:

"Poiss, ae poiss, kuule, poiss, kust läheb tee Karula kiriku juurde?"

Poiss kihutas südametäiega lehma kaerast välja, jäi siis äkki seisma, kuulatas natuke ja tuli aegamööda maantee poole. "Mis sa ütlit?" küsis ta ja nuuskas tagaspidi nina.

"Kust ma Karula kiriku juurde saan?"

"Kerigu manu, ka sis tuud ei tiä? Mis sa sääl äripääväl otsid? Õgas kerik kavvel ei ole. Sa läht siist õkva edesi," poiss hüppas üle kraavi teele.

KP 2 KATS VERREVAT

“Sis um, näid, ääd kätt, tii veerel pedastü nuka man üts talu, sa näid küll?”

"Näen."

"Sääl um kats suurt pinni, tõni um verev, tõni um kah verev, krants kaalagõ. Nuil um nii, kas sul nulia um vai ei ole, tuu um ütškõik, nuu aukva kavvest, jalgsi inemese peräst niä tii pääle ei tule, ku vaist mõni obõsõga nelli kihutõs, sis juuskva vasta ja ajavõ nõnna küll, aga õgas sul obõst ei ole.

KP 3 SEPÄ URUPINI

"Säält läht edesi, sis tule kurra kätt sepikoda vasta, ääd kätt um üts väikõni tarõkõni, null ei olõki pinni, sepäl um üts väikõni kõverite jalgugõ, tuu um kangõ kähri urgu üles otsma, tuu lüüd jalagõ maha.

KP 4 IIRANI PINID

“Sis, ku viil edesi läht, sis um ääd kätt lepistü, säält lõika nui, säärä paras: Ala-liranil um kats, mõlõmbõ musta, tõni tsipa suuremb. Mäe peremehel um kolm tükkü. Õga säält nallalt läbi päse, ku niä vaist karja man ei olõ, a ku niä kotun umma, sis piab õks nui üten olõma. Aga õgas neid pellätä ei massa, võta säärä paras kivi karmanni, nigu lähämbäle tulõvõ, nii lase kivigõ, sis um mõlõmbõ kivil takast järel, egäüts taht kivvi endäle, läävä ütstõsõgõ purõlõmõ, nika oled sa liranist müüdägi.

KP 5 ALARA PINID

Ja ku Alara kotsilõ saad, nu tulõvõ suure larinõgõ aia alt, nuile tõmba silmi müüdä. Ku üts um saanu, sis tõni lätt. Nu umma kange aukma.

KP 6 VISSERI SALA PINIMAIT

Sis ku jo Visseri kotsil oled, liranist müüdä, sääl hoia kepp kõvasti peon. Sääl um üts valge, must täht otsa iin, vereve silmä nigu soel, tu tsiga um igävini pinimait. Peremiis um tiä peräst kohtulgi ärä käünü, õga tel sõnna suust vällä ei tule, aukumisegõ ei ole tel tekugi, muidu ku kargas takast ja krauht hamba külge. Tiä um saani takast mitu suurt rätti är lahknu. Ku saad, sis tõmba telle risti üle nõnaluu.

Sis ku sa säält müüdä saad, sis läht viil ütest mäest üles, sis oledki kerigu kõrtsi man, säälsamal lähikesel um kerik kah.

KP 7 KAUPMEHE ÜÜPINI

Kaupmehel um küll üts suur üüpini, aga tuu ei puutu päiva kidägi, maka poodi lävel nigu vorst, ku jalagõ tuukad, sis ürises ja lätt umma tiid ...

KP 8 KARULA VANA KIRIKU EES

Mis sul sääl kerigu man asja um?" küsis poiss äkki, tõmbas nina ja kergitas pükse.

"Oli vähe asja..." Ma tänasin lahke teejuhatamise eest ja hakkasin Karula kiriku poole sammuma. Tubli poiss, tore teejuht.

Kui pedastiku kohale jõudsin, kuulsin juba eemalt koerte haukumist, ma tundsin neid peaaegu häälest ära, "kaks verevät", ega nad tee peale ei tule, hauguvad muidu eemalt. Seal sepa kohal, seal peab juba rohkem ette vaatama.

VÖRU-KEELSESED SÕNAD:

kavvel - kaugel, õkva - otse, pedästü - männik, nuka - nurga, pinni - koera, verev - punane, krants - kirju nagu pärg, nelli - ülejala, nõnna - ninasse, kurra - vasakut, kähri - tuhkru, urgu - auku, tsipa - veidi, kotun - kodus, purõlõmõ - kisku-ma, kotsilõ - kohale, soel - hundil, iin - ees, kerigu man - kiriku juures, üüpini - öokoer.

* * *

Ma võisin ise küll olla too teejuht, kes vastas võõra mehe küsimusele, kust läheb tee Karula kiriku juurde, - sa läht siist õkva edesi. Elupäevad olen ma rahvale ja kõigile küsijaile, kes tahavad minna kiriku sihis ja suunas, ütelnud, et sa läht siit õkva edesi. Väikesest karjasest kasvvas ja võrsus - koguduse karjane. Sellejuures olen ma ka nõuandjaks olnud, kuidas tuleb elus seista ja võidelda oma tõekspidamiste eest, kaitsta vaimseid varasid ja väärtusi, mis meie rahval on. Tuleb võidelda. Mina ei ole oma karjaseametist ja elukutsest mitte iialgi sedaviisi aru saanud, et ma seisan erapooletuna tee ääres, kõnniteel ja vaatan pealt, kuidas porised jalad sõtkuvad puruks kõik, mis neile ette juhtub ja tõkkeks tundub olevat - olgu see kirik, kool, olgu inimeste õnn ja vabadus. Karjane olla ei tähenda mitte seda, et kõike siluda, kõike vabandada ja heaks kiita ning visata unustuse hõlma. Unustus ei ole prügikast, kuhu kõike mustust visatakse. Karjane ei ela ainult kirikus ja kirikumõisas, ei istu üleval pilveäärel, vahtides sealt alla patusele rahvamassile. Teda tuleb otsida sealt, kus elu keeb, tormab, kus südamed valutavad. Mitte kaasalõojana ja huntidega ulujana, vaid karjasena. Mitte iialgi karjakoerana, kellele iganäks võib jalaga vastu põrandat põrutada - et kasi välja. Karjane kaupleb selle talendiga, mis Jumal temale hällis kaasa andis - isa ja ema südamevere ning õnnistusega. Ta ei tohi seda talenti tagasi viia vabandusega, et peitsin tasku või higrätrikusse - siin on sinu oma. Siis oleks ta viletsast viletsam sulane. Kui inimsoo lunastaja ütles, et tuleb elus ka lõõjale teine põsk vastu seada, tahtis ta nende pildisuuruste sõnadega esile tõsta andeksandmise sügavamat sügavust. Aga kellele võis andeks anda, kellele ulatada ka teine põsk? Sellele, kes kahetseb oma süüd ja lõõmist. Oleks variser, see valelik ja silmakirjaori tulnud teda lõõma, ta oleks juba eemalt tulijale hüüdnud - sa vihasemate madude sugu. See põlv, kes Jumalat teenib oma huultega, sellel ei ole midagi ühist tolle jumaliku karjasega, kes otsis üht kadunud lammast ja jättis üheksakümmend üheksa kõrbe. Sest too rahutu tall, kes ei olnud rahul massi eluga kõrves, oli temale südamelähedane sõber. Karjane lööb vastu igale variserile - kes üht mõtleb, teist räägib ja kolmandat teeb. See mu veendumus ja selge arusaamine karjase elu tööst ja kutsest on mind viinud võitlusrindele ja tormilistele miitingutele - meie kiriku ja meie rahva eluõiguse eest. Kes oma käsi nende kahe elupuu külge paneb, et raiume maha, teeme kahju, ajame tülli mehe mehe ja naise naise vastu, sellele lõon vastu. (*"Minu album" 1960*)

Karula kiriku juures olles on ehk õige aeg ja koht koht kiriku kirju ajaloo meenutamiseks:

KARULA VANA KIRIKU LUGU

Teadaolevate andmete põhjal oli kirik Karula kihelkonna keskuses Lüllemäel olemas juba 1318. aastal. Sajandite jooksul on kirik sõdades väga palju kannatanud. Karulast pärit kirjanik, poliitik ja kirikumees Jaan Lattik kirjutab sellest perioodist:

Läbi Karula on liikunud väga sageli sõjaväed. Venelased, tulles Pihkvast, ajasid alati oma sõjasihid ja –sarved Karula suunas. See on kõige otsem tee Valka. Ei ole midagi imestada või hakata vastu rääkima, et kõik need võõrad ei puistanud mitte ainult tolmua oma jalgadelt Karula pinnale, vaid jätsid sinna ka veriseid jälgi, jätsid varemeid ja purustusi... Kiriku maha põletamine oli see kõige pisem asi. Üks Põhjasõja veriseid lahinguidki löödi Karula kiriku juures... (*„Räägi mulle üks jutt“ 1946*)

Kiriku vanad müürid ei pidanud mitmekordsele hävitamisele vastu ja purunesid. Karula õpetaja Colestin Helling, kes oli siin ametis 20 aastat, jättis 1779.a. surres kogu oma pärandi kirikule sooviga, et kirik uuesti võlvtaks. Müürid aga ei suutnud kanda ja seepärast tuli leppida lihtsa puulaega. C. Hellingi pärandist osteti kirikule orel. 1784.a. toimus kiriku juures talurahva vastuhakk valitsusvõimude uue maksu, nn. pearaha kehtestamise tõttu. Vastuhakk suruti maha ja süüdlasi karistati kiriku juures kohaleaetud rahvahulga pealtvaatamisel. 1835.a. tegid kirikule remonti ning ehitasid seda ümber arhitekt Hess ja puuseppmeister Dextling. Hiljem ehitati veel ka uus puutorn. Altaripildi, koopia Brüllow’i maalist „Jeesus ristil“ kinkis kirikule Karula mõisa omanik Moritz Friedrich von Grote. Põhjasõja ajal Riias valminud haruldase ja kauni kõlaga kirikukella kinkisid kirikule Sangaste, Vana-Antsla ja ligaste talupojad. Kiriku tuulelipu järgi sai ilma ennustada – kui see krigises, oli vihma oodata.

1934.a. asus kogudust teenima õpetaja Karl Kiisk, kelle aktiivse tegutsemise tulemusel tehti kirikule taas põhjalik remont ning kirik pühitseti uuesti 23. augustil 1936. aastal.

1944.a. põles kirik täielikult maha ja on tänaseni varemeis.

KIVIRAIENDID KARULA VANA KIRIKU MÜÜRIS

Aastad tagasi leiti paljanevatelt kirikumüüridelt esimesel hinnangul vanimad Eestis teadaolevad kiviraiendid. Koos pühitsusristidega, rõngasristiga ehk päikesemärgiga on siin paljastunud ka linnupeaga mehe ja naise kujutis. Selliseid viljakust sümboliseerivaid kujutisi on leitud Põhjalast, neist tuntuimad on –4000 aasta vanused raiendid Karjalas Äänisjärve ääres.

Inimfiguurid ehk „Karula kiriku paarike“ kiriku idaseinas e. kooriosas asuva ukse kõrval pole ainus raiendit kandev kivi Karula kiriku müürides. Kiriku välisseints on mitmel kivil näha ristimärke. Üldiselt kasutatakse ristimärke pühitsuseks, õnnistuseks, mälestuseks või kaitseks kurja eest. Lisaks inimfiguuridele ning ristimärkidele kannab kolmandat tüüpi kujundit kiriku loodeotsa nurgakivi. Sellesse on raiutud ring, mille sees on punkt. Rahvapärimus räägib ankrukivist Karula kiriku nurgas ning kujutist seostatakse kiriku rajamisest tormist pääsenud meremeeste poolt. „Karula paarikese“ vanuse ja päritolu kohta on ajaloolased eriarvamustel. Isegi siis, kui tegu pole Eesti vanima kaljujoonisega, on Karula kirik ometigi oma kiviraiendite – „Karula paarikese“, ankrukivi ja ristikivide poolest tähelepanuväärne. Neist kujutis nn ankrukivil võib olla isegi muinasoegn. See on teatavasti (nagu ka rõngasristid) ürgne päikesekujutis paljudel rahvastel. Ja päikest, nagu paljud teised, kummardasid ka eestlased. Karjala kaljuraiendid on umbes 4000 aastat vanad. Kui vana on Karula raidpilt, ei tea. Ehk aitavad vastusele lähemale edasised uuringud ja ehk ka arheoloogilised kaevamised. Igal juhul on tegemist viimase kümnendi ühe põnevama ja vastuolulisema leiuga.

KARULA UUS KIRIK

Pärast Teise maailmasõja lõppu peeti käster **Aksel Kripsaare** eestvõtmisel plaani kirik taas üles ehitada, kuid kavatsusest kaugemale ei jõutud. 1949.a. muretseti kadumaläinud haruldase kirikukella asemele pisem kirikukell, mis on praegu uue kiriku kellatornis.

Rasketel sõjajärgsetel aastatel 1945–48 hooldasid kogudust praost mag.

Robert Kannukene, kes veel kiriku varemetes noorteleere pidas ning praost **Jaan Maior**. Peale neid sai kogudus hooldaja-õpetajaks Valga Peetri-Luke koguduse õpetaja **Jaan Audova** ning kuni aastani 1972, mis koguduse töö katkes, teenis kogudust vaimulik **Artur Raibakas**.

1992. aastal tuli Karula kogudust ja kirikut taastama **Enno Tanilas**. Olude sunnil peeti viie aasta jooksul jumalateenistusi Lüllemäe kultuurimajas, kuid peagi tekkis mõte ehitada Lüllemäele uus kirik. Ajaloolise Maarja kiriku taastamine ei tulnud reaalseid olusid arvestades kõne alla, kuid sobivaks hooneks tundus olevat endine kirikumõisa ait-kuivati, mida viimastel aastatel loomalaudana oli kasutatud. Kahe pingelise tööaasta tulemusel pühitses peapiiskop **Jaan Kiivit** 10. mail 1997. aastal sisse **uue Karula kiriku**. Väga oluline osa kiriku valmimisele oli paljudel lahetel annetustel ja kohaliku koguduse töö.

PASTORAAT

Uue Karula kiriku läheduses, taamal paremat kätt asuv valge suur **pastoraadihoone** on samal kohal olnud tõenäoliselt juba poola ajal. See kirikumõisa südames olnud hoone hävis Põhjasõjas ning ehitati uuesti üles pastor Warnecke ajal 1731-1734. Hoone auväärsest vanusest annavad tunnistust käsitsi kirvega raiutud laetald ja kaunid võlvkeldrid, mis on praeguseks muutunud varisemisohlikeks. Majas oli väidetavalt 14 erinevat ruumi; siin oli koguduse palvesaal, kus peeti jumalateenistusi aastatel 1946-1972 ning eraldi sissekäiguga koguduse kantselei, kus asus ka arhiiv. Elutubades olid valged kahhelkivist ahjud.

Pastoraadihoonet kasutati põhiliselt eluhoonena Karula kiriku õpetajatele, kuid vahel ööbisid siin ka rändajad. Paar nädalat olevat majas peatunud „Kalevala“ koostaja, soome rahvaluule- ja keeleteadlane **Elias Lönnrot**, kes 1884.a. läbi Liivimaa rändas.

II Maailmasõja lahingutes sai pastoraadi Antsla-poolne osa kivistuse osa kannatada ning hakkas läbi laskma. Sõjas läks kaduma ka kogu kihelkonna inimeste arhiiv, samuti õpetajate raamatukogu.

Peale sõda asusid hoones postimaja ning pank, hoone võlvlagedega keldris hoiti Karula sovhoosi kloonikartuleid, seal asus ka kogu Lüllemäe rahvale mõeldud varjend. Suviti viibisid hoones EÜE tudengid.

Pastoraadihoone ning ka Karula koguduse käekäigule sai määravaks hoone suurus, kuna maksudeks kulus peaaegu kogu annetustena saadud raha. Oli kaalumisel ka sovhoosi kontori rajamine hoonesse, mille tulemusena oleks hoone tõenäoliselt säilinud, paraku jäi see plaan teoks tegemata. Loodetavasti õnnestub seda ajaloolist hoonet täielikult hävingust veel päästa.

Pastoraadihoone on muinsuskaitse all.

See rada kulgeb Karula kuulsaima Jaani Jaan Lattiku kuulsaima noortejutu

„Teejuht“ ainetel. Jutu esmatrükist möödus 2013.a. 100 aastat.

Kes oli Jaan Lattik?

Laseme kõnelema Jaan Lattiku vennatütre Helbe Merila-Lattiku:

JAAN LATTIK, kirjanik, kirikuõpetaja, poliitik, EV minister. Sündis uue kalendri järgi 22. oktoobril 1878.a. Karula valla Mäliste karjamõisa rentniku Davet Lattiku ja tema abikaasa Matta Lattiku (neiupõlvenimega Ollmann) kolmanda pojana väga musikaalses ja hariduslembeses perekonnas. Tegutses 6-ndast eluaastast kodutalus karjasena. Mõnda lühemat aega õppis Madsa vallakoolis, seejärel viidi Valga elementaarkooli (1889 – 1891). Jätkas õpinguid Tartu H. Treffneri Gümnaasiumis (1893 – 1894) ja Tartu Aleksander I gümnaasiumis (1896 – 1902). Seejärel astus Tartu Ülikooli usuteaduskonda, mille lõpetas 1908.a. cand theol kraadiga. Akadeemiliselt kuulus Eesti Üliõpilaste Seltsi. 1908.a. sooritas konsistooriumieksami. Prooviaasta sooritas Peterburis Rudolf Kallase juures. Seejärel siirdus eelkõige Villem Remanni kutsel Viljandisse, kus töötas algul Viljandi Eesti Haridusseltsi Progümnaasiumi juhatajana. 1910.a. valiti Viljandi maakoguduse pastoriks ja hiljem Viljandi praostkonna praostiks. Viimase jutluse oma Viljandi kogudusele pidas 10. sept. 1944.a. Oli EV loomise juures. Üks Kristliku Rahvaerakonna asutajaid, Asutava Kogu ja I – V Riigikogu liige, 1925 – 27.a. haridus- ja 1928 – 31a. välisminister, 1939 – 40.a Eesti saadik Leedus. Tuntud erakordselt hea kõnemehena. Kirjutas arvukalt usulisi ja poliitilisi artikleid, tihti varjunime all “Asutava Kogu liige”. 1944.a. põgenes ühe viimase põgenikelaevaga Rootsi. Seal tegutses pikki aastaid Södertäljes eesti koguduse õpetajana. Sooritas mitmeid reise Euroopasse ja Ameerika mandrile, kus oma jutluste ja kõnedega püüdis ülal hoida eesti vaimu.

Kirjandusse tuli gümnaasistina Jaan Kittali varjunime all ajalehe- ja kalendrijuttudega. Üldise tuntuse omandas noorsoojuttudega oma kodust Karulast: “Meie noored” (Trt. 1908, hiljem mitmed kordustrüübid), “Minu kodust” (Tln. 1921), “Mets” (Tln. 1928). Jaan Lattiku juttude lähtekohaks on tema enda talupoeglikult lihtne kodu kõrvalises metsanurgas, kus räägitakse aivanole koduses Karula murrakus. See teeb meile need jutud eriti soojaks ja lähedaseks. Tema teine loomeperiood langeb eksiiliaastatele. Ilmusid mitmed jutukogud ja mälestusteraamatud, jutluste kogu “Tulge vee juurde”. Esimene romaan “Teda ei ole siin” nägi ilmvalgust 1964.a. Autor oli siis 85-aastane. Jaan Lattiku vähestest luuletustest on kirikulaulu tekst “Kalla kallis isa käsi” jäänud jäädavalt meie kirikulaulu kullafondi.

Jaan Lattik suri 27. juunil 1967.a. Stockholmis ja maeti algsest Stockholmi Metsakalmistule.

22. oktoobril 2008.aastal, oma 130. sünniaastapäeval saabus Jaan Lattik taas kodumaale. 1. novembril 2008 sängitati tema ja abikaasa Alice põrmud viimasesse puhkepaika Viljandi Vanale kalmistule

Jaan Lattik ise oma eluloost („Minu album 1960):

Minult on korduvalt küsitud, et mis näiteks oli kõige tugevam tegur või jõud, mis mind kuni vanade päevadeni kokku köitis just eesti noortega, et ma neist olen kirjutanud, neile rääkinud ning sellejuures oleme kõikide aegade ja muutuste ning ajaloo murrangute saatel ikka sõpradeks jäänud. Iga eestlane peaks tingimata näpistama endale oma kiiresti kihutavate elupäevade juurest nii veidikese aega, et ta istuks laua juurde, suleks silmad või tõmbaks ainult koomale ja vahiks igasse gloobuse nurka ning küsiks, mis saab praegusaja eesti noortest, kuhu nad lähevad, kelle omaks nad jäävad, kes neid kasvatab ja juhib meie ja meie esivanemate mälestuste juurde, ja teeks neile igas olukorras selgeks, et nad on eestlaste lapsed.

Meie pühaks kohuseks on mitte ainult suusõnaga, vaid ka kirjasõnaga hoida Eesti lippu püsti just eesti talu kohal. Ja viia noorus üle maailma tagasi sinna eestlaste põlisesse pessa – talupoja akna alla ja elutuppa ning näidata neile üle taluõe käega, vaadake, seal on Eesti mets, Eesti põld, järved ja Eesti meri.

Koostas Toivo Kotov 2013 - 2014

Juku-Peedu püsirajad 1

Teejuhi rada